

Çarlık Rusya'sında Birinci Duma'nın Kapatılışı ve İdil-Ural Türkleri (1906)

Prorogue of the First Duma in Tsarist Russia and the Turks of Idel-Ural (1906)

Emre ÖZSOY¹

öz

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreği, Rusya Türkleri adına siyasi alanda büyük değişimleri barındıran önemli bir zaman dilimini ifade etmektedir. Geçmişe nazaran tecrübesiz ve yenilikçi bir kuşağın bu alanda göstermiş olduğu canlanmada 1905 Rus Devrimi temel nedeni oluşturdu. Devrimin hemen öncesinde başlayan siyasi hareketlilikler, 17 Ekim Manifestosu'nun ilanı ile ivme kazanarak Ekim Devrimi'ne kadar devam etti. Çar II. Nikolay'ın, Duma'nın açılacağı yönündeki kararı, yüzyıllardır siyasi, dinî ve millî alanlarda baskılar gören, idare tarafından ikinci sınıf vatandaş olarak kabul edilen Rusya Türklerini, tam teşekküllü olmasa da hızlı bir şekilde siyasi faaliyetlere yöneltti. Matbuat serbestliğinden de faydalanarak çıkardıkları dergi ve gazeteler aracılığıyla, Rusya Türklerini yönlendiren Ceditçi aydınlar, siyasi alanın da liderleri olarak anayasal düzene olan ihtiyaçlarını dile getirdiler. Kurdukları ittifaklar ve yaptıkları toplantılarla toplumlarını siyasi alanda bilinçlendirdiler ve büyük bir umutla Çarlık Rusya'da Dumalar dönemine hazırladılar. Bununla birlikte Birinci Duma'nın beklentileri karşılayamadan çarın fermanıyla kapatılması, Rusya Türklerinin İkinci Duma'ya ve Rusya'daki anayasal düzene olan bakışlarında kırılmalara yol açtı. Matbuat organlarında Duma'nın kapatılması ve anayasal yönetimin Rusya Türkleri için ne anlama geldiği konusunda görüşler bildirildi, çar ve hükümet doğrudan eleştirildi. Bu çalışmada; Rusya Türklerinin Birinci Duma'nın kapatılmasına yönelik tepkilerinin ne olduğu sorusunun İdil-Ural süreli yayınları üzerinden cevaplandırılmasına ve Rusya Türkleri için anayasal yönetimin ne anlama geldiğinin ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İdil-Ural Matbuatı, Rusya Türkleri, Rusya Müslümanları, Birinci Duma, 1905 Rus Devrimi

ABSTRACT

The first quarter of the 19th century represents an important period that involved great changes in the political arena regarding the Russian Turks. The 1905 Russian Revolution was the main reason for the revival of an inexperienced reformist generation in this field. The political movements that started right before the Revolution gained momentum with the declaration of the October 17 Manifesto and continued until the October Revolution. Tsar Nicholas II's decision to open the Duma prompted Russian Turks, who had been oppressed for centuries regarding political, religious, and national fields and were accepted as second-class citizens by the administration, to express their need for a

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Emre Özsoy (Dr. Öğr. Üyesi), Millî Savunma
Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: emreozsoy206@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6803-5099

Başvuru/Submitted: 25.07.2023
Kabul/Accepted: 10.10.2023

Atıf/Citation: Özsoy, Emre. "Çarlık Rusya'sında Birinci Duma'nın Kapatılışı ve İdil-Ural Türkleri (1906)." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 2 (2023): 439-455.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1332522>

constitutional order. Thus, the Jadid intellectuals in the political field directed Russian Turks through the magazines and newspapers they published by taking advantage of the freedom of press. With the alliances Russian Turks formed and the meetings they held, they raised their society's awareness in the political arena, and they prepared with great hope for the Dumas period in Tsarist Russia. However, the closure of the First Duma by the tsar's edict before being able to meet their expectations led to a break in the Russian Turks view of the future of the Duma and constitutional order in Russia. Opinions were expressed in press organs about the First Duma's closure and what constitutional administration meant for the Russian Turks, with the tsar and the government being directly criticized. This study aims to answer how Russian Turks had reacted to the closure of the First Duma through the Idel-Ural periodicals and reveal what the constitutional government meant for Russian Turks.

Keywords: Idel-Ural press, Russian Turks, Russian Muslims, First State Duma, 1905 Russian Revolution

EXTENDED ABSTRACT

To say that Russian Turks had been engaged in political activities until the first years of the 20th century is difficult. In this regard, the 1905 Revolution and the October 17 Manifesto were important developments that pushed to the political arena the Russian Turks who had been unable to make any attempt against the administration other than concerning their religious and national wishes. Undoubtedly, one of the greatest benefits of the revolution and what followed was the environment of limited freedom that was introduced into the field of the press. Although this situation caught the 1905 Revolution unprepared politically, the revival of Russian Turks in the field of the press was quite remarkable. In this sense, that generation who had educated themselves under the influence of the Jadid school of thought that had emerged in the 19th century needed to act in line with the requirements of modern times. They tried to direct their society in this direction and suddenly emerged with magazines and newspapers published in their native language. Having experienced a period of great freedom compared to their previous periods, the intellectuals organized successive local and large-scale meetings and took responsibility for determining which path to follow in Russia's new political atmosphere. Periodicals were these leaders' greatest tools in this regard.

Russian Turks viewed the 1905 Revolution and the proclamation of constitutional rule as the solution for ridding themselves of their long-standing position as second-class citizens. In addition to their demands for freedom and equality with Russians in all areas, they demanded the ability to regulate their own national and religious life, which had been protecting them from the Russification and Christianization policy of the Tsarist administration for a long time. In order to meet these demands and represent their opposition to regime, they supported a constitutional administration and the opening of the Duma. This explains their disappointment when the First State Duma was prorogue. Using press organs, they expressed their disappointment that had emerged as a result of the past Tsarist policies to which they'd been exposed and in this way tried to direct their society politically through the press.

The Russian Turks' reactions toward the proroguing of the First Duma appear to be able to be followed through the press. In this sense, to say that the Idel-Ural press had a unique position would not be wrong, and this was related to the position the region had acquired in the modernization movements. This was due to the Idel-Ural region being at the center of Jadid

school of thought, which had emerged with the idea of reform in the religious field in the first years of the 19th century and gradually entered all areas of life. The experience that was gained from this, the national bourgeois class that formed in the region, and the social developments that were supported by it, all in combination with the 1905 Revolution caused a great revival in the field of printing. Thus, the Idel-Ural geography became the center of media activities during the revolution in comparison to Turkestan, Crimea, and the Caucasus. At the same time, this geography turned into a lively area for Russian Turks after the 1905 Revolution. The physical proximity of the region to central Russia was also an important feature. Therefore, periodicals published in the Idel-Ural area not only remained local but were also turned into tools for defending the rights of Russian Turks in other regions.

This study will attempt to reveal the thoughts of Russian Turks regarding the closing of the First State Duma through the Idel-Ural press. In this context, the study will investigate what the Duma meant to Russian Turks, what issues were emphasized in the publications, and the reasons why a constitutional government was seen as a means of solving problems. In order to achieve these goals, the study will benefit from publications that had been published in the Idel-Ural area after the 1905 Revolution and that discussed what happened during the period of the First Duma. In this context, the study has preferred publications that closely followed the political developments and frequently included which actors were influential in the political line of Russian Turks, such as the Muslim Alliance and the Kadet Party, examining such publications as *Vakit*, *Yıldız*, *Kazan Muhbiri*, *Musulmanskii Mir*, *Ulfet*, and *Nur*. In addition, this study will present how the ideological differences among Russian Turks all met the closure of the Duma by benefitting from the important periodical *Tan Yıldızı*, which followed a different political orientation.

After the closure of the First Duma, harsh criticisms of the government and the tsar were seen to occur in periodicals. This shows that after the 1905 Revolution, the administration had made concessions from its oppressive administration. However, the short-term survival of the First Duma shows that Russia was still not ready for the transition to a constitutional order. The fact that the Second Duma was closed after a short time was also an indicator of this. Another issue was the confidence Russian Turks had in the constitutional government and their open statements in their periodicals. This was quite remarkable for a society that was burgeoning in the political arena. One important point that draws attention is that uniting on the grounds of a constitutional government had been possible, despite Russian Turks following different ideological lines. This feature signaled the need for freedom and equality in a society that had been oppressed for many years. Finally, the closure of the Duma damaged the trust Russian Turks had in the Second Duma and the government, but this did not cause them to demand the constitutional government disappear.

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği, Çarlık hâkimiyeti altında yaşayan Türkler açısından önemli değişimleri beraberinde getiren bir zaman dilimi oldu. On dokuzuncu yüzyılda kendisini gösteren ve gelişen Ceditçilik, sadece eğitim ve dinî alanda ıslah talepleriyle kalmadı, imparatorlukta yaşanan gelişmelerle de bağlantılı olarak siyasi alanda da kendisine yer buldu. Daha öncesinde sosyal hayatın farklı noktalarında toplumlarını temsil eden ve modern zamana uygun hareket edilmesinde rehberlik üstlenen Ceditçiler, 1905 Rus Devrimi'nin getirdiği yeni atmosfer içerisinde siyasi alanda kendilerine yer açmayı başardılar.

On dokuzuncu yüzyılın son yıllarında Çarlık Rusya'da yaşanan sosyal, siyasi, ekonomik olumsuzluklar, yirminci yüzyılın ilk yıllarında devrimci hareketlerin güçlenmesi, otokratik yönetimde yaşanan boşluklar ve Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi, 1905 Devrimi'ni doğurdu. Devrim, her ne kadar Çar II. Nikolay tarafından katı bir tutum içerisinde karşılanırsa da ısrarla sarıldığı otokrat yönetim anlayışındaki değişim talepleri, daha iktidarının ilk yıllarında kendisine sunulmuştu. 1895 gibi erken bir tarihte liberal çevreler tarafından yönetimde temsili bir sistemin kurulmasına yönelik teklifler gelmiş, ancak o bunu gereksiz bir öneri olarak değerlendirmişti.¹ Fakat, çarın ilgisizliğinin aksine rejimin değişmesi yönündeki taleplerde bir kesilme görülmediği gibi artarak devam etti. Ekonomiden sorumlu bakan Sergey Vitte, on yıl öncesine benzer bir yaklaşımla 13 Ekim 1905'te II. Nikolay'a gönderdiği mektubunda; mevcut yönetim anlayışının geçersiz olduğunu, artık kanunların hâkim kılınması gerektiğini işaret ediyordu.² II. Nikolay, otokrat miras üzerinde direnmesine rağmen 1905 Devrimi'ne daha fazla karşı koyamadı ve anayasal monarşiyi ilan etmek zorunda kaldı. Ekim Manifestosu'nun ilanındaki gönülsüz tavrına karşın meşruti yönetim anlayışından da tamamen vazgeçmek niyetinde değildi. Zira bu anlamda Duma'nın varlığı hem muhalefetin kontrol edilmesi ve hem de uluslararası normlar açısından kendisine yardımcı olacaktı. Ancak onun düşlediği Duma, kuvvetliden ziyade zayıf olmayıydı. Bununla birlikte pratikte yeni rejimin varlığı gerçekten tartışma konusuydu. Zira Nisan 1906 tarihinde yayınlanan Temel Devlet Kanunları'na bakılırsa, çarın mutlak yetkisinde devamlılık söz konusuydu. Bu açıdan gücünden çok da bir şey kaybettiğini söylemek zordu. Çar için, savaşa karar vermek ve yasama yetkisi hâlâ ortak olmak hâlâ söz konusuydu. Diğer taraftan, çarın yetkilerinin tartışılması bir kenara, belki de devrimi özel kılan gelişme, 17 Ekim 1905 Manifestosu ile daha öncesinde açılması yönünde karar kılınan Duma seçimlerinin yapılmasının ilanıydı. Bu durum ülkedeki azınlıkları, bu cümleden İdil-Ural Türklerini siyasi alanda harekete geçiren önemli bir dayanak oldu. Azınlıklara, daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede hukuki ve siyasi haklar verildi.³

17 Ekim Manifestosu'nun İdil-Ural Türkleri tarafından memnun edici bir gelişme olarak karşılandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar manifesto öncesinde yaşanan

1 Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 332.

2 Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, 338,339.

3 Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan* 13/ 24 (2008), 96,97.; Onur İşçi, Onur Önel, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 183.

devrimsel hareketlerde etkin bir şekilde yer aldıklarını söylemek mümkün olmasa da sunulan yeni imkânlar halihazırın ve geleceğin planlanması ve iyileştirilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. Devrin önde gelen aydınlarından Muhammed Fatih Kerimî, söz konusu gelişmeyi “hürriyet” açısından incelerken, meşrutî yönetimin Rusya Türklerinin yenileşme faaliyetlerine büyük katkı sağlayacağını dile getiriyordu. Dönemin süreli yayınları arasında yer alan Nur ve Kazan Muhbiri Gazetesi de 17 Ekim Manifestosunu, Kerimî’ye benzer şekilde siyasi, hukuki, dinî ve millî değerler üzerinden inceleyerek ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli bir kazanım olarak yorumluyordu.⁴ Elbette bu olumlu bakış ve yüksek sayılabilecek beklenti, uzun yıllardır maruz kalınan baskının bir sonucu olarak gayet doğal bir durumdu.

I. Duma Seçimleri Öncesinde İdil-Ural Türklerinin Siyasi Faaliyetlerine Kısa Bir Bakış

1905 Devrimi öncesinde sadece İdil-Ural değil, genel olarak Rusya Türkleri arasında siyasi faaliyetlerin veya partileşme çalışmalarının varlığından bahsetmek oldukça zordur. 1901’de Kazan’da medrese öğrencilerinin bir araya gelmesiyle kurulan “Şakirtlik”, kültürel çalışmalar dışında siyasi faaliyetlerde de bulunan “Müslümanları Aydınlatma Teşkilatı” ve Rus-Japon Savaşı sırasında ortaya çıkan, radikal-milliyetçi bir yöneliş izleyen “Hürriyet” teşkilatı gibi yapılanmalar görüle de bunlar Çarlık baskıları karşısında tutunamamışlardır.⁵ Yine 1905 Devrimi’nin hemen öncesinde dönemin siyasi atmosferine de uygun olarak Ayaz İshakî ve Fuat Tuktarov gibi genç aydınlar bazı sol fraksiyonlar içerisinde yer alsalar da etkileri bütün İdil-Ural toplumuna mal edilebilecek bir seviyede değildi.⁶ Diğer taraftan devrim öncesinde siyasi alandaki faaliyetleriyle dikkat çeken isimlerin başında Abdürreşid İbrahim geliyordu. Rusya Türklerinin ünlü kadısı, 1894’de görevinden istifade etmesinin ardından hem Türkiye’de hem de Rusya’ya yeniden dönüşünde siyasi broşürler ve kitaplarla adından söz ettirmişti. İstanbul’da bastırıldığı Çolpan Yıldızı⁷, Rusya Türklerinin Çarlık idaresi altında uğradıkları baskı ve hukuksuzlukları dile getirirken, Rusya’daki “ilk Türk siyasi belgesi” olarak tanımlanıyordu.⁸

Birinci Duma, 27 Nisan-8 Temmuz 1906 arasında çok kısa süre hayatta kaldı. Rusya Türkleri nazarından bakılırsa, tecrübesiz ve hazırlıksız yakalandıkları bu ilk dönemde 25 Müslüman vekile sahip olmuşlardı. Seçilen vekiller şu isimlerden oluşuyordu: Zekeriya

4 Emre Özsoy, *Stalin’in Darağacında Bir Tatar Aydının Portresi Muhammed Fatih Kerimî ve Ceditçilik Hareketi* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 126.; James H. Meyer, *İmparatorluklar Arası Türkler (1856-1914)*, çev. Renan Akman (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 88.

5 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 114.

6 Akdes Nimet Kurat, “Kazan Türklerinin “Medeni Uyanış” Devri”, *Makaleler* içinde, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 3:226,227.

7 Bakınız: Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğu’nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, haz. Seyfettin Erşahin, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2015).

8 İsmail Türkoğlu, “Abdürreşid İbrahim (1857-1944), *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri* içinde, ed. Kemal Sözen, Ali Kürşad Turgut, Sabri Yılmaz, (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 262.

Adjarski, Abdurrahim Akbirdof, Seyit Giray Alkin, Ebussuud Ahtemof, Arif Badamşin, Ahmet Biremcanof, Alihan Bükeyhanof, Molla Tainof, Kutluğ Muhammed Tevkilef, Selim Giray Canturin, Şemsettin Hüseyinof, Muhammed Zakir Remiyef, İsmail Han Ziyadhanof, Şah Haydar Sırtlanof, Ali Merdan Topçubaşef, Muhammed Tahir Aliyef, Sahibzade Maksudof, Şah Şerif Mutinof, Feyzulkuddüs Minlibayef, Esadullah Muradhanof, Alpısbay Kalminiyef, Şah Merdan Kuşçigulof, Cemaleddin Kuramşin, Taştımır Elderhanof ve Ağahan Erivanski.⁹ Rusya Türkleri açısından önemli sayılabilecek bir siyasi tecrübe olmasına rağmen, taleplerin ortaya konulması veya problemlerin çözümü açısından Birinci Duma döneminin beklenenin aksine çok da başarılı olduğu söylenemez. Her şeyden önce seçilen 25 Müslüman vekilin tamamı Duma'ya gelememiş, daha çok İdil-Ural bölgesinden 12 vekil açılışa katılabilmişti.¹⁰ Temsil meselesinde sahip olunan 25 vekil, ilk bakışta bir başarı veya memnuniyet verici bir gelişme olarak görülebilir. Bu durum, Çarlık idaresinin siyasi, hukuki ve diğer alanlardaki baskılarının bir sonucu olarak, devrim sonrası oluşan yeni atmosfer içerisinde psikolojik bir çıkarım olarak görülmelidir. Zira, anayasal bir yönetimden beklenen ve Rusya Türklerinin ısrarla üzerinde durduğu “eşitlik” ilkesi, daha bu noktada görünmezden geliniyordu. Çarlık nüfusu içerisinde %25 gibi büyük bir orana denk gelen Rusya Türklerinin temsil oranı sadece %5'ti.¹¹ Bu nicelik zayıflığının yanı sıra, vekiller arasında tam olarak düşünce birliği olduğundan bahsetmek de zor görünmektedir. Örneğin kadınlara hürriyet verilmesi konusunda Ebussuud Ahtemof destekleyici bir tavır ortaya koyarken, Şah Haydar Sırtlanof tam aksini beyan ediyordu. Bir partiye sahip olmamaları da vekiller açısından dezavantaj yaratan bir diğer durumdu. Belki de dikkat çeken daha düşündürücü bir sorun daha vardı ki, o da vekillerin Duma kürsüsünden konuşmalarına imkân verecek dile sahip olmamalarıydı. Fuat Tuktarov, Müslüman vekillerin Duma serüvenleriyle ilgili çalışmasında bu konuda şöyle yazmakta: “Vekillerimizin elinde tam teşekküllü bir programları yok. Hangi yolda, kimle birlikte hareket edilmesi gerektiği öncesinden belirli değildi. Minlibayef, Badamşin ve Kuramşin gibilerinin sadece programları değil, dilleri de yok...”¹² Tuktarov'un bahsettiği nokta, siyasi meseleleri yakından takip eden aydınların üzerinde durdukları önemli bir konuydu. Vekillerin Rusça konusunda yetersiz veya bu dili hiç bilmiyor oluşları, toplumunu Duma'da temsil ettiğini düşünen bir zihinle tezatlık içerisinde bulunmak demektir. Bu eksiklik, İkinci Duma döneminde de ortaya çıkmış, Müslüman vekillerin eleştirilmelerine neden olmuştur. Hatta vekiller arasında dahi bir iletişim probleminin olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Ceditçi aydın Muhammed Fatih Kerimî, 1907 baharında Muvakkat Komite çalışmaları çerçevesinde Petersburg'da bulunduğu sürede bahsedilen durum hakkında İsmail Bey Gaspıralı'ya da atıf yaparak şu cümleyi kurmuştur: “...Zannetmem ki, burada

9 M. F. Usal, *Duma'da Müslüman Diputatlar hem Aların Kılın İşleri* (Kazan: Lito-Tipografiya İ. N. Haritonova, 1909), 231,232.

10 Azade-Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları*, çev. Mehmet Süreyya Er (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 243.; *Devlet, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 148.

11 Abdullah Gündoğdu, “İki Devrim Arasında Rusya'da Siyasi Katılım ve Türkler”, (XVI. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildiri, Ankara, 20-24 Eylül 2010) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 15.

12 Usal, *Duma'da Müslüman Diputatlar hem Aların Kılın İşleri*, 40,41.

olup da işbu hâli gören adamların hiçbiri dil bahsi gerekmez ya da Rusça öğrenmenin lüzumu yoktur desin...”¹³

Birinci Duma, Rusya Türkleri için anlamlı fakat kısa süreli bir siyasi tecrübe dönemi oldu. Her ne kadar 1905 Devrimi’ne hazırlıksız yakalanmış olsalar da siyasi değişimlere ayak uydurmakta gecikmediler. Fakat problemlerini çözmek ve taleplerini dile getirmek adına nicelik ve nitelik açısından zaafı ve belki de en önemlisi, otokrat düzende ısrar eden Çarlık idaresinin baskıları, Rusya Türklerinin siyasi alandaki yetersizliklerinin en büyük nedenlerini oluşturdu. Sonuncusu, hâkimiyeti altında yaşayan diğer azınlıklar ve idarenin siyasi çizgisi dışında yol izleyen devrimci ve anayasal yönetim yanlısı fraksiyonlar için de geçerli bir nedendi. 27 Nisan 1906’da açılan ve Rusya’da yeni bir dönemin başlangıcını ifade eden Birinci Devlet Duması, Devlet Anayasasının 105. maddesine dayanılarak Çar II. Nikolay’ın 9 Temmuz 1906 tarihli fermanıyla kapatıldı.¹⁴ Duma’nın, köylüye toprak dağıtılmasına yönelik talepleri, hükümet tarafından kabul edilmediği gibi sert bir tutum sergilendi. Hükümet, Duma’da yaşananları hazırladıkları bildirilerle halka anlatmayı planlayan vekillere karşı girişimde bulunarak, 8 Temmuz’da tutuklamalara başladı, Duma çevresi silahlı askerlerle kuşatıldı ve çalışmalar durduruldu.¹⁵ Bütün bu süreci özetler şekilde Sosyalist Devrimci (SR) Parti’ye göre Çar’ın kararı, Duma’dan umutlu olan halkın “hayallerine sert bir darbe” vurmuş fakat gözünü açmıştı.¹⁶

İdil-Ural Türkleri I. Duma’nın Kapatılışını Nasıl Karşıladi?

Çalışmanın cevabını bulmaya çalıştığı soru şimdi sorulabilir: İdil-Ural Türkleri Birinci Duma’nın kapatılışını nasıl karşıladi?

Çar II. Nikolay’ın miras aldığı otokrat yönetim anlayışı, Birinci Duma’nın kapatılmasıyla bir süre daha yürürlükte kalacağını gösterdi. Rus vatandaşlar ve bilhassa azınlıklar tarafından tepkiyle karşılanan bu karara karşı ilk reaksiyon Duma vekillerinden geldi. Özellikle anayasal bir yönetimde ısrarcı bir politika izleyen Kadet Partisi¹⁷ vekilleri başta olmak üzere, Müslüman vekillerin de aralarında yer aldığı bir grup tarafından çarın kararı protesto edildi. Vekiller, Duma’nın dağıtılmasının hemen ardından, gelişmeleri değerlendirmek ve izlenecek yolu tayin etmek amacıyla, Finlandiya’nın Vıborg şehrinde 10 Temmuz’da bir araya geldiler. Finlandiya tercihi, Petersburg’daki siyasi baskıdan ve hükümetin izin vermemesinden kaynaklanıyordu. 11 Temmuz’da vekillerinin büyük çoğunluğunun katıldığı ikinci toplantı gerçekleştirildi ve halka dağıtılacak beyannamenin hazırlanması için altı kişiden oluşan bir komisyon kuruldu.¹⁸ Çarın kararını protesto eden ve Vıborg Beyannamesi olarak tarihe geçen belgede, idareye vergi

13 Özsoy, *Stalin’in Daraşacında Bir Tatar Aydının Portresi Muhammed Fatih Kerimî ve Ceditçilik Hareketi*, 269.

14 Alper Alp, *Kazan Tatarları’nın Siyasî Konum ve Yönelişleri (1905-1916)*, (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), 98,99; İsimli, “Duma Taratıldı”, *Kazan Muhbiri*, 114 (1906): 1.

15 İsimli, “Duma Niçin Taratıldı”, *Vakit*, 51 (1906): 1.

16 Onur İşçi, Onur Önel, *Rusya İmparatorluğu’nun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal*, 191.

17 Kadet Partisi hakkında bakınız: Ülkü Çalışkan, *Rusya İmparatorluğu’nda Anayasal Demokrat Partisi’nin Milliyetler Politikası* (Kadet Partisi 1905-1917), (İstanbul: Kriter Yayınları, 2019).

18 İsimli, “Duma Azaları Niçiler? Kaya Kittiler?” *Vakit* 51 (1906): 2.

ve asker vermeme konuları yer alıyordu. Elbette bu karşı çıkış, otoriter bir yönetim tarafında hiç de hoş karşılanmadı. Beyannamede imzası bulunan vekiller, 12 Aralık 1906'da hüküm altına alınmaya ve mahkeme önüne çıkarılmaya başlandı.¹⁹ Vıborg Beyannamesi gerekçesiyle hâkim karşısına gelenler arasında, sonraki İkinci Duma seçimlerine katılamayacak olan altı Müslüman vekil de yer almaktaydı. Bunlar: Bakü'den Ali Merdan Topşubaşev, Yelizavetpol'den İsmailhan Ziyadhanov, Kazan'dan Seyid Giray Alkin, Ufa'dan Ebusuud Ahtemov ve Selim Giray Canturin, Semiplast Oblastından Alihan Bükeyhanov'du.²⁰

İdil-Ural Türkleri, 1905 Devrimini veya devamında ortaya çıkan Devlet Dumasını tam teşekküllü siyasi bir kadroyla karşılamadılar. Ceditçi düşünce temelinde oluşan ve toplumu temsil eden aydınlar, siyasi temsil meselesinden ziyade daha çok millî ve dinî ihtiyaçlar üzerinde durmaktaydılar. Yani onlar için Duma, ilk etapta bir araç olarak beliriyordu. Bununla birlikte, anayasal yönetimle ilgili bazı talepler içerisinde oldukları da görülmektedir ki, daha Duma açılmadan önce ortaya konulan fikirler, onların Duma'nın kapatılmasına yönelik tepkilerinin de çerçevesini çizmekteydi. Bu kapsamda Ağustos 1905'de gerçekleştirilen Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi'nde: “Şu maksatlarını faaliyete çıkarmak yolunda Rusya Müslümanları, Rusların terakkiperverleriyle hemfikir olup, halk ihtiyarıyla saylanmış vekillerin devleti idare etmek, kanunları vasi kılmak vazifelerinde iştirakları esaslarına kurulmuş ‘nizam hukuku’nu tesis etmek yolunda iş görürler” kararını almışlardır.²¹ Bu kararın İdil-Ural Türkleri özelinde, katılımcıların farklı coğrafyalardan olmaları göz önüne alınırsa, bütün Rusya Türklerini kapsadığı söylenebilir. Anlaşıldığı üzere Rusya Türkleri, seçimleri de işaret ederek anayasal bir yönetimin kurulmasını, meclisin vücuda getirilmesini, dolayısıyla yönetim anlayışının değiştirilmesini arzulamaktaydılar. Bu durum, aslında siyasî arenada daha önce benzeri taleplerle ortaya çıkmayan Rusya Türklerinin, en azından liderlerin anayasal yönetimdeki ısrarcı tutumunu gösteren bir işaret olarak yorumlanabilir. Rusya Müslümanlarının İkinci Kongresi de bu bakımdan benzer özellikler taşımaktadır. 13-23 Ocak 1906'da Petersburg'da gerçekleştirilen kongrede, ilkinde alınan kararlar daha da genişletilerek “İttifak Nizamnamesi” adı altında oy birliğiyle kabul edilmiştir. Liderler siyasi, medeni ve millî işlerini hukuk çerçevesinde halletmek istediklerini ve Rusya'daki bütün vatandaşların eşit statüde olması gerektiğini talep ederken, devlet yönetiminde ve kanunların çıkartılmasında halk temsilcilerinin yer alması gerektiği görüşüne sahiptiler. Bu düşünce İttifak Nizamnamesinin ikinci maddesinde açıkça

19 İsimsiz, “I. Duma Azalarının Hükümü”, *Vakit* 259 (1907): 2.

20 L., “Vıborg Hitabnamesi ve Müslüman Deputatlar”, *Vakit*, 259 (1907): 2.

21 Musa Carullah, *Islahat Esasları* (Petrograd: M. A. Maksutova Matbaası, 1915), 176.

belirtilmiştir.²² Nizamnamenin 17. ve 18.²³ maddelerinde de Duma ile oluşturulacak adil bir yönetimin talep edildiği görülmektedir.²⁴

Orenburg merkezli Vakit Gazetesi, Duma'nın kapatılmasını Rusya'da son zamanlarda yaşanan en büyük vakalardan biri olarak değerlendirmektedir. Meşrutî yönetim yanlısı, liberal bir çizgi izleyen Vakit'e bakılırsa, halk egemenliğinin tam olarak sağlanması için hâlâ zamanın gelmediği yorumu yapılmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in I. Meşrutîyet'in ilanından kısa süre sonra meclisi kapatmasını örnek veren gazete, Jön Türklerin halihazırda meşrutîyet rejimi konusundaki ısrarcı tutumlarını ön plana çıkarmaktadır. Vakit yazarına göre Rusya, Türkiye'nin mevcut hâline düşmeyecektir. Bu öngörünün nedeni olarak da II. Nikolay'ın, Duma'yı kapatmasına rağmen tekrar açacağına yönelik söz vermiş olmasıdır. Yazarı asıl düşündürülen konu, Duma'nın açılma vaktine kadar siyasi atmosferde ne gibi değişikliklerin yaşanacağıdır. Bu belirsizlikten kaynaklı olarak da kendince Rusya Türklerini yönlendirme gayreti içerisine girmiştir: "Umumi ve siyasi işlerde Müslümanlar için öncesini, sonrasını hesaplayıp büyük (bir) dikkat ve intibah ile hareket etmek gerektiği gibi millî ve dinî işlerimizde ve özellikle milletimizin bütün hayat ve istikbalinden ibaret olan mektep ve medrese, talim ve tahsil, lisan ve edebiyat meselelerinde büyük gayret ve birlik lazımdır."²⁵ Açıklamada dikkat çeken nokta, yazarın, doğal olarak İdil-Ural Türkleri içerisinde aydın kadroyu temsil eden birisinin, Duma'nın kapatılması bir tarafa, millî ve dinî değerler üzerinde göstermiş olduğu hassasiyet ve bunun korunması konusunda milletteşlarına yönelik uyarı ve önerilerdir. Bu yaklaşım, aydınlar içerisinde siyasi rejimin değişiminden bekleneni göstermesi açısından önemlidir. Bu bakış açısı, ikinci sınıf vatandaş olarak görülen bir toplumun, siyasi idareyle arasında geçen yüzlerce yıllık oturtulamamış ilişkinin bir sonucudur. Uyarılar, Çarlık yöneticileri tarafından ortaya konulan ve daha çok Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasıyla bir toplumu dönüştürmeyi amaçlayan faaliyetlerin, baskı altına alınan toplum tarafından reddedilişinin bir ifadesidir.

İdil-Ural süreli yayınlarında Duma'nın kapatılmasının hemen ardından hükümete ve izlediği siyasete yönelik sert eleştiriler birbiri ardına gelmiştir. Burada iki önemli noktanın vurgulanması gerekmektedir. İlki, ortaya konulan sert üslup, ikincisi ve belki de daha önemlisi, bu üslubu meydana getiren cesaretin varlığıdır. Bu durum, 1905 Devrimi'nin doğrudan bir sonucu olarak, Çarlık idaresinin yıllardır ortaya koyduğu baskı siyasetinde geri çekilmeyi tercih ettiğinin ve halkın, idareye karşı gücünü gösterebildiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. İdil-Ural aydınlarının, 1905 Devrimi'nin hemen ardından gelişen sınırlı özgürlük ortamında, görevli de olsa kendisini

22 Musa Bigiyev, *Rusya Müslümanları İttifakının Programı* (Petersburg: Tipografıya K. S. Antakolskovo, 1906), 3.

23 17. Madde: "Rusya'da devlet nizamının hal-i zamana en münasip forması, kanun-i esasi hem de parlamenti saltanat formasıdır. Bu forma-yı saltanatta en büyük kuvvet, hukuki kanun-i esasi ile tahdit olunmuş, sultan da hem de devlet duması vaz etmiş kanun-i esasi ile amel eder, vekiller de olur."

18. Madde: Millet vükalatı, parlament yahut devlet duması isminde bir meclis formasında teşkil olunur. Bu meclise millet vekilleri umumi, doğru, müsavi, yaşrın saylav tarıkıyla saylanırlar. İslamdan vekiller ahalinin adet-i nüfusuna mütenasip olur. Tenbih: Müslümanlara saylav mümkün bulsun için saylav kanununun Müslümanlar âdetine, şeriatına muvaffakatı lazımdır. Musa Bigiyev, *Rusya Müslümanları İttifakının Programı*, 9,10.

24 Musa Bigiyev, *Rusya Müslümanları İttifakının Programı*, 8-10.

25 İsimsiz, "Orenburg İyul 18", *Vakit* 50 (1906): 1.

gösteren matbuat serbestliğinden yararlanarak, daha adil bir yönetim için hükümeti eleştirmekten kaçınmadıkları anlaşılmaktadır. Çıkardıkları gazete ve dergilerde, Rusya'da yaşanan bütün karışıklıklar, adaletsizlikler ve kısıtlamalar idareye bağlanırken, çarın kararlarının doğrudan veya dolaylı olarak sorgulandığı da görülmektedir. Vakıf Gazetesi'nde görülen imzasız bir yazıda, II. Nikolay'a Duma'nın kapatılması hakkındaki beyannamesinden dolayı bir karşı çıkış söz konusudur. Zira çarın, Duma'nın içtimai huzursuzluğa meydan verdiğini, anarşiye davet çıkardığını ve zararlı olduğunu beyan eden kararının, gülünç ve acıması olduğu belirtiliyordu. Çarın vekillere yönelik tutumu da aynı tarzda bir eleştiriye uğruyordu. Burada da vekillere yönelik ithamlar vardı ve çar, vekilleri kanunlara aykırı hareket etmekle, düzeni bozmakla ve kendisi tarafından atanan memurları sorgulamaları nedeniyle suçlamaktaydı.²⁶ Kazan Muhbiri Gazetesi'nde yer alan bir fıkrada ise Rusya'ya hâkim olan yönetim, istibdatla ilişkilendirilmekteydi. Bunun yanında Duma'nın dağıtılması, Müslümanlar için Rus idaresi altında geçirdikleri zamanla bağdaştırılıyordu. Bu kapsamda, çarlık idaresi altında yüzyıllardır baskı altında kalan Müslümanların Duma'dan ümitli oldukları ve haklarına kavuşacaklarını beklerken, dağıtılma kararının tam aksi yönde tesir ettiği belirtiliyordu. Bu ifadeler, İdil-Ural özelinde Rusya Türklerinin, Duma'yı hangi noktada gördükleri konusunda ipuçları vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla onlar için Duma, geçmişin adaletsiz ve baskıcı yönetiminin bir sonu, üzerinde sıklıkla durdukları ve istikballerini garanti edecek unsurlar olarak gördükleri dinî ve millî değerlere ulaşmanın anahtarı anlamını taşıyordu.²⁷ Bu yorumu destekler şekilde Yanuç adıyla kaleme alınan bir makalede Müslümanların bütün işlerini, özellikle de millî meselelerini Duma'ya bağladıkları belirtilmektedir. Millî meseleden kastedilen ise "eğitim" ve "ruhaniyet" konularıdır.²⁸ Vakıf Gazetesi'nde çıkan imzasız bir diğer yazıda Duma'nın dağıtılmasının nedeni, siyasi partilerin kendi güçlerinin farkına varmalarıyla ve dolayısıyla hükümete karşı muhalif çıkışlar ortaya koymalarıyla ilgiliydi. Bu anlamda tam da görevlerini yerine getirmişlerdi ki, şu cümleler kurulmaktaydı: "Duma'nın dağıtılmasını emreden kararda: Duma, vazifesinin dışına çıkmaya başladı, bundan dolayı kapatıldı denilmiştir. Doğrusu ise: Duma tamamen (üzerine düşen) vazifesiyle meşgul olup hükümet ve idareyi halk eline yani sahibine alıp vermeye başladı. Hükümet Duma'yı bundan dolayı dağıttı."²⁹ Benzer başka bir yazı da ise Rusya'da yaşanan sosyal huzursuzluğun ve siyasi karmaşanın nedeni hükümet ve onun Duma konusunda izlemiş olduğu siyaset sebep olarak gösterilerek şöyle yazılmaktaydı: "Bu hastalığın sebebi Duma'nın kapatılmasıydı, devası da Duma'nın toplanmasıdır (açılmasıdır). Yalnız Duma Rusya'yı kan deryasından kurtarır. Bunun için bütün halk bir ağızdan Duma'nın en kısa sürede toplanmasını (açılmasını) talep etmek zorundadır."³⁰

26 İmsiz, "Orenburg İyul 29", *Vakit* 55 (1906): 1.; İmsiz, "Tançlık", *Vakit*, 56 (1906): 1.; İmsiz, "Padişahın Manifest", *Kazan Muhbiri* 114 (1906): 2,3.

27 İmsiz, "Duma Nik Taratıldı", *Kazan Muhbiri* 116 (1906): 1.

28 Yanuç, "İrek İçin Tarışurga", *Kazan Muhbiri* 117 (1906): 1.

29 İmsiz, "Gasudasrtvenny Duma Niçin Taratıldı?" *Vakit*, 51 (1906): 1.

30 İmsiz, "Vakit Yite", *Vakit* 55 (1906): 1.

İdil-Ural basınında farklı bir ideolojik yönelimle ortaya çıkan ve bu özelliğiyle de diğer Ceditçi yayın organlarından ayrılan Tan Yıldızı Gazetesi, Duma'nın dağıtılma hadisesini ve hükümeti, taraftarı olduğu ideolojik çizgide değerlendirmektedir. Hükümete oldukça sert eleştirilerin yapıldığı bu yayın organında, Duma'nın kapatılışı en basit ifadeyle halka yapılmış bir zulüm ve hükümetin halktan korktuğu şeklinde yorumlanmaktadır.³¹ Tan Yıldızı'nın "korku" şeklinde ifade ettiği şey, 1905 Devrimi'nin Rus idaresinin güçsüzlüğünü ortaya koyması ve bundan kaynaklı olarak da yarattığı psikolojik etkiyi ifade etmektedir. Devrim hareketlerinin Rusları ve diğer azınlıkları, idarenin faaliyetlerini sorgulamaya yönelttiği açıktı. Zira, Tan Yıldızı'ndaki eleştirel ifadeler, bunun somut bir göstergesiydi. Tan Yıldızı Gazetesi etrafında toplanan aydınlar, Duma'nın dağıtılmasının ardından gazetelerin kapatılmasını ve muhalif kişilerin tutuklanmasını sert şekilde eleştirirken, aslında bu durumun mevcut idarenin kendisiyle çelişki içerisinde olduğunu da izah ediyordu. Zira yaşananlar, 17 Ekim Manifestosu'yla vaat edilen özgürlüklerin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Aydınlar göre Rusya'yı idare eden bu katı yönetim bir gün mutlaka ortadan kalkacaktı. Burada da ideolojik bir çözüm üzerinden giden sosyalist çizgideki Tatar aydınlar, işçi ve köylü sınıfının idareyi ele alacağını öngörmekteydiler.³² Yine aynı çevreye göre, içtimai huzursuzluğun kaynağı da idarenin eylemleriydi. "Anarşist" sıfatıyla tanımlanan idare, Duma'yı kapatmakla kanunlara uymayan bir yönetim anlayışı ortaya koymuştu. Hükümetin, anayasal yönetimin gerekli doğrultusunda hareket etmemesi, kendisini itibarsızlaştırdığı gibi halkın da kanunlar dışında hareket etmesine neden olmuştu. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Duma'nın kapatılması toplumun hükümete ve devlete olan güvenine zarar vermeye kalmıyor, gelecekleri hakkında karamsar ve zayıf olmalarını beraberinde getiriyordu.³³ Tan Yıldızı, Duma'nın işçi ve köylü haklarını, taleplerini asla göz önüne almadığını getirmekte, bütün Rusya'da alınan kolluk kuvvetleri önlemleri ve baskılarıyla halkın göz ardı edildiğini öne sürmekteydi. Bu yaklaşım önemliydi. Zira Tançılar meseleye, diğer Tatar gazetelerin kadar geniş bakmakla birlikte, aslında Müslüman İttifakı oluşumunun çizgisinden farklı olarak işçi ve köylü konusuna eğilmekteydi. Bu anlamda Rusya Türkleri arasında sınıf faktörünü göz önüne alan ve Duma'nın değerlendirmesini yapan bir grup kendisini göstermiş oluyordu. Gazetenin dikkat çeken bir yönü de diğer Tatar yayınları gibi Duma'nın kapatılmasını halkın umutsuzluğa düşmesine neden olan bir gelişme olarak kabul etmekle birlikte, halkın gözünün açıldığını ifade etmesiydi. Fakat Tançılar'a göre Duma'dan asla fayda gelmeyecekti. Burada da bir sınıf çizgisinde hareket eden aydınlar, sorunu işçiler yönünden düşünmekte ve Duma'yı, ideolojik olarak düşman kabul ettikleri burjuvanın yararına çalışan bir yapı olarak görmekteydiler. Dolayısıyla onlar için değişim köklü olmalı, Duma'nın ideolojik olarak çizgisini değiştirmesi gerekiyordu.³⁴

31 Çingiz, "Duma Nik İşli Almadı", *Tan Yıldızı* 17 (1906): 1,2.

32 İsimsiz, "Kazan 23 İyul", *Tan Yıldızı* 20 (1906): 1.

33 İsimsiz, "Şehr-i Kazan", *Yıldız* 36 (1906) 1.

34 İsimsiz "Kazan 13. İyul", *Tan Yıldızı*, 16 (1906) 1.

Musulmanskii Mir Gazetesi de Tan Yıldızı'na benzer şekilde ideolojik sayılabilecek bir zeminde görüş belirtilmekteydi denilebilir. Duma'nın dağıtılışı, bütün Rusya halkı için yeni doğmuş bir güneşin kısa süre sonra batışı şeklinde yorumlanırken, problemlerin gündeme yeni yeni getirildiği bir dönemde bu kapatılış, bütün Rusya halkı için olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Gazete, Müslümanların birliklerini muhafaza etmeleri, farklı partilere ayrılmamaları, İslam'ın da bu yönde karar kıldığı yönündeki açıklamalarıyla dikkat çekmektedir. Dile getirilen uyarı ve yapılan yönlendirmeler, "Müslüman İttifakı" çatısı altında toplanan liderlerin görüşleriyle uygunluk göstermekle birlikte siyasi alanda farklı seçeneklerin tercih edilmesine engel olmamıştır. Bu anlamda İdil-Ural aydınlarının pek çoğu hukuki ve siyasi zeminde ortak bir noktaya gelmenin başarıldığı Kadet Partisi'ni desteklemekte çekince görmemişlerdir. Yine sosyalist çizgide yol izleyenlerin varlığı da görülmüştür. Dolayısıyla, Duma'nın kapatılması, İdil-Ural boylarında veya Rusya Türklerinin geneli arasında olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmiş, aydınlar veya siyasi liderler arasındaki ideolojik farklılık, anayasal yönetime olan bakışlarında aynı fikirde olmalarına engel olmamıştır.³⁵

Birinci Duma'nın kapatılması, idareyi sarsacak kadar büyük tepkilere veya toplumda rahatsız edici bir huzursuzluğa neden olmamıştı; fakat Rusya Türklerinin gelecek Duma hakkındaki fikirlerinde bazı değişikliklere yol açtığı açıkça görülmektedir. Bu anlamda aslında psikolojik olarak bir etki söz konusuydu. Onlar, İkinci Duma'nın açılmasına sıcak bakmakla birlikte, baskı rejiminin iyiden iyiye kendisini gösterdiğini düşünmekte ve dolayısıyla yeni Duma'nın da hayal kırıklığı yaratacağından endişelenmekteydiler. Nitekim, yeni Başbakan Stolipin'in, liberal olarak kendisini tanımlamasına rağmen, toplum tarafından gelecek istekleri temin etme konusunda nasıl davranacağı aydınlar için şüphe uyandıran bir konuydu.³⁶ Dolayısıyla Duma'nın kapatılışı, Rusya Türklerinin idareye olan güveni büyük ölçüde zayıflatmıştı.

Siyasi alanda etkin olan gazetelerinden Kazan Muhbiri'nde, bütün Rusya halkının, köylüsünden en mazlumuna kadar Duma'dan beklenti içerisinde olduğu, fakat dağıtılma kararının bütün ümitleri bitirdiği belirtilirken, Müslümanlar için daha acı bir konuya vurgu yapılmaktaydı. Yaklaşık dört asırdır dinî ve dünyevî hayatlarında hukuksuzluğa uğrayan milyonlarca Müslüman, Duma'dan beklediği özgürlüğü alamamıştı.³⁷ Bu düşüncenin etkisiyle olacaktır ki, Duma'nın yeniden açılmasının pek de bir anlamı olmadığı görüşüne yakın bir havanın sezildiği görülmektedir. Zira hükümete ve dolayısıyla rejime muhalif partilerin ortadan kalkması mümkün değildi ve dolayısıyla onlar için Duma açılabilirse yeniden kapatılacaktı. Bu durum, Müslüman yazarların mevcut siyasi havayı iyi analiz ettiklerine ışık tutmakla birlikte burada dikkat çeken husus, idarenin meşrutiyet rejimi konusundaki samimiyetine inancın olmadığına ortaya konmuş olmasıdır. Dolayısıyla, en azından Müslüman matbuatında, Birinci Duma'nın kapatılmasının ikinciye olan inancı zedelediğine yönelik bir düşüncenin hâkim olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte anayasal yönetimden

35 İsimli, "Duma Taratıldı", *Musulmanskii Mir* 16 (1906) 3.

36 İsimli, "Nişlerge Kirek", *Vakit* 52 (1906): 1.

37 İsimli, "Kazan 9 İyul", *Kazan Muhbiri* 114 (1906): 1.

beklenti bütün canlılığını korumaktadır.³⁸ Üçüncü Rusya Müslümanları Kongresi'nde de bunun örnekleri görülmektedir. Duma'nın kapatılmasının hemen ardından 16-21 Ağustos 1906'da Nijni Novgorod'da bir araya gelen liderlerin, 17 Ekim Manifestosu ile ortaya konulan eşitlik ve hürriyet haklarından yararlanmak için Duma'yı bir araç olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Yine onlar, eşit vatandaşlık ve idare tarafından kendilerine yönelik zararlı politikaların ortadan kaldırılması için Duma'nın bir an önce toplanmasını elzem görmekteydiler. Bu durum Rusya Türklerinin, Duma'yı, parlamentolu bir yönetimi, halihazırklarını ve geleceklerini garantiye almanın bir aracı olarak değerlendirdiklerini işaret etmektedir. Dolayısıyla, kongrede ortaya konan kararlar, bir bakıma Duma'nın kapatılmasına yönelik sert bir eleştiri olarak kabul edilebilir.³⁹

Duma'nın yeniden açılacağı kararı, Rusya Türklerinin umutlu ve bir o kadar da temkinli hareket etmelerini de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden nelerin yaşanacağını beklenmesi gerektiği ifade edilirken, Duma bütün Rusya'da yaşayan milletlerin eşitlik temelinde sorunsuz yaşamaları için çare olarak görülmekte, dolayısıyla da yeni döneme dair hazırlıklar gündemde olmalıydı.⁴⁰ Musulmanskii Mir Gazetesi, Rusya'da yaşayan her milletin, hürriyet ve rahatı ancak Duma'nın açılmasıyla bulacağına inanmakta ve bu nedenle, bürokratların sözlerine bakarak, geçmişin başarısız Duma'sı nedeniyle, yeni açılacak Duma'dan ümit kesmenin yanlış olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Gazete, Duma'nın açılmasını, yıllardır aç ve susuz kalmış insanın bu ihtiyaçlarını gidermesi için kendisine verilmiş bir fırsat olarak değerlendirerek, millî meseleler ve hayatın diğer alanlarında karşılaşılan güçlükleri ortadan kaldırmak adına Duma'yı bir çözüm merkezi olarak görmektedir.⁴²

Ülfet Gazetesi, Duma'nın kapatılmasını eleştirirken toplumun içerisinde bulunduğu psikolojik durumu da gözler önüne sermeye çalışmaktaydı. Bu noktada Duma'nın kapatılmasının, en azından Müslüman toplum nezdinde hoş karşılanmadığı anlaşılmalı birlikte, toplum tarafından her şeyin bittiği şeklinde yorumların yapıldığı görülmektedir. Bu düşünceye karşı Ülfet Gazetesi açıklamasıyla rehberlik üstlenmekte ve her zamankinden daha fazla gayretle çalışmanın gereğini vurgulamaktadır: “Duma kapandıysa da dünya kapandığı yok. Her millet, her cemaat öz menfaat ve faydası için bundan mukaddem ne kadar çalıştı, say ve gayret edildiyse, bundan sonra dahi ol suretle say ve gayret edeceklerdir.” Yayın çizgisinin bir göstergesi olarak, Müslüman toplumu gayrete getirmek isteyen gazete, ümitsiz olmanın İslâm açısından da uygun olmadığını dile getiriyordu.⁴³ Rusya Türklerinin önemli yayın organlarından Yıldız'da yer alan bir makalede de bu konu üzerine eğilmekte fakat daha negatif bir söylem kendisini göstermektedir; hükümetin, halka olan yaklaşımı nedeniyle Birinci Duma'da karşılaşılan sorunların İkinci Duma'da da

38 Yanuc, “Bulgan Dumani Taratup, II. Dumani Ciyu”, *Kazan Muhbiri* 119 (1906): 1.

39 Musa Bigiyev, *Umum Rusya Müslümanlarının 3. Resmî Nedveleri*, (Kazan: Bratya Karimovı 1906), 24.

40 İsimsiz, “Ufa 12 İyul”, *Musulmanskii Mir* 17 (1906): 1,2.

41 İsimsiz, “Ufa 3 Avgust”, *Musulmanskii Mir* 20 (1906): 1.; İsimsiz, “Ufa 12 İyul”, *Musulmanskii Mir* 17 (1906): 1,2.

42 İsimsiz, “Ufa 20 İyul”, *Musulmanskii Mir* 18 (1906): 1,2.

43 İsimsiz, “Duma Kapandı, Dünya Kapandığı Yuk,” *Ülfet* 31 (1906): 2,3.

devam edeceği görüşü hakimken, anayasal bir yönetimle çelişkiye düşecek şekilde, İkinci Duma seçimlerinde hükümete yakın isimlerin seçilmesi için gayret gösterileceği belirtilmektedir.⁴⁴ İdil-Ural basınında yer alan bu eleştirilerin ve gelecek Duma'ya yönelik öngörülerin kaynağı, Birinci Duma'nın başarısızlığı, yani anayasal yönetime müdahalenin sonucuydu. Bu çerçevede aydınlar öngörülerinde haksız çıkmadılar. İkinci Duma seçimlerinde Tatar Türklerinden Yusuf Akçura ve Fatih Kerimî'nin, farklı gerekçelerle seçimlere katılmaları engellendi. Her ne kadar Duma'da ilkine kıyasla muhafazakârların sayısı artsa da Müslümanların talepleri, Kadet Partisi'nin ve sosyalist blokların varlığı, üç aydan daha kısa süre hayatta kalan (20 Şubat-3 Haziran 1907) İkinci Duma'nın da kapatılmasına neden olacaktı.⁴⁵

Son olarak İdil-Ural matbuatında, Müslüman vekillerin Duma'daki faaliyetlerine yönelik eleştirilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Konuya Tan Yıldızı Gazetesi çerçevesinden bakıldığında, onların Müslüman vekiller hakkında çok da iyimser olmadıkları anlaşılmaktadır. Tançılar'a göre Müslüman vekiller, zamanın en önemli gelişmelerinden birisi olarak gördükleri Duma'nın dağıtılma hadisesini, evlerinde "çay içerek" karşılamışlardı. Gazetede yazılanlara bakılırsa Zakir Remiyev, Ahund Mutinov ve Arif Badamşin gibi isimler temsil ettikleri bölgelere çoktan dönmüşlerdi. Tan Yıldızı, vekillere yönelik eleştirisini ideolojik çerçeveye sığdırmaya girişerek, söz konusu isimlerden millet adına, özellikle de işçi ve köylü yararına bir hizmet beklemenin boş olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Kazan Muhbiri'nde yer alan bir makalede de ağır eleştiriler söz konusuydu ve bir iç muhasebe yapılmaktaydı. Bu anlamda Müslümanlar, Rusya'da 1905 Devrimi sonrasında yaşanan süreçte, ellerinden geleni yapmamakla suçlanmaktaydılar. Müslümanlar dışında Rus halkının işçi, köylü ve diğer sınıflarını oluşturanların her birinden ne pahasına olursa olsun, hürriyet yönünde bir mücadele ortaya konarken, Müslümanların hareketsiz kaldığı belirtiliyordu. Elbette bunun farklı nedenleri olmalıydı. Zira Rusya Müslümanları arasında Devrim sonrasında yaşanan gelişmelere uygun olarak hareket edecek bilinçli bir işçi ve köylü sınıftan bahsetmek oldukça zordu. Onlar daha çok, uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında kalmanın verdiği zorluklarla; mektep ve medrese meseleleri başta olmak üzere hayatlarının merkezinde yer alan konularla ilgilenmek zorunda kalmışlardı.⁴⁷ İkinci Duma seçimleri, Rusya Türkleri arasında gündemde olan bir konu olmakla birlikte, Birinci Duma'nın değerlendirilmesi açısından da bir vesile olmaktadır. Yayınlanan makalelerden, değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla, İdil-Ural Türkleri için Birinci Duma; idarenin baskısı ve nicelik, nitelik yönünden eksikliklerine rağmen, en azından matbuat sahası tarafından, görevini yerine getirmiş olarak değerlendirilmektedir. Özellikle vatandaşların haklarının savunulması amacıyla hükümetle çatışma içerisine girilmesi, II. Duma için bir referans olarak görülmekteydi.⁴⁸

44 İsimli, "24 Sentiayır Şehr-i Kazan", *Yıldız* 39 (1906): 1.

45 Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 148, 149.

46 İsimli, "Biznin Tatar Deputatları Nişliler İken?", *Tan Yıldızı* 16 (1906): 1.

47 Arif, "İndi Ni İşlerge", *Kazan Muhbiri*, 116 (1906): 2.

48 İsimli, "Yeni Duma" *Vakit* 52 (1906): 1.

Sonuç

Sonuç olarak Rusya Türklerinin yenileşeme serüveninde yolbaşçılar olarak ortaya çıkan Ceditçi kuşağın, 1905 Ekim Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan politik atmosfere uyum sağlamaya gayret ettikleri görülmektedir. Burada farklı ve önemli olan nokta; daha öncesinde siyasi alanda sivrilememiş, idarenin baskıcı yönetimi altında bütün Rusya ile birlikte ezilmiş Müslüman toplumun, 1905 Devrimi'ne hazırlıksız yakalanmalarına rağmen, kısa sürede organize olup meşruti yönetimi talep etmeleri olmuştur. Elbette bu davranışı bütün Rusya Türklüğüne mal etmek doğru olmasa da, bu görüntü topluma yön veren bir aydın kuşağının rasyonel talepleri anlamına geliyordu. Kısıtlı imkanlar dahilinde devrim sonrası şartlara uyum sağlama gayreti, aydınların, yenileşme hareketlerinin bir parçası olarak dünyadaki yönetim tarzlarını iyi tahlil ettiklerini göstermektedir. Bu anlamda Batı'da meydana gelen gelişmelerin, onların zihinlerinde yer edindiği anlaşılmaktadır. Bir diğer dikkat çeken nokta; idarede yapılacak değişimin, doğrudan yenileşme hareketleriyle ilişkilendirilmesi olmuştur. Bu açıdan Duma'nın kapatılma hadisesinin, aydınların yenileşme ve meşruti yönetim arasında kurdukları bağın anlaşılması açısından merkezi bir konumda bulunduğu söylenebilir. Onlar için baskıcı bir düzende, modern zamana uyma gayretlerinden bir fayda sağlamak imkansızdı yakındı. Dolayısıyla Duma, Rusya Türkleri için mevcut durumun ve geleceğin iyileştirilmesi açısından bir araç olarak görülüyordu. Aydınlar nazarında Duma; mektep ve medreselerin islahından, eşit vatandaşlık statüsüne, dinî, millî ve hukuki bütün hakların teminatı demektir. Burada da, Çarlık idaresi ve Rusya Türkleri arasında yüzyıllardır devam eden bir mücadelenin yansıması kendisini göstermektedir. Bir anlamda Duma ve onunla birlikte gelecek insani yönetim anlayışı, Rusya Türklerinin uzun yıllardır maruz kaldıkları her türlü baskıyı ortadan kaldıracak ve onlara yenileşme sürecinde büyük avantajlar sağlayacaktı.

Çalışmanın öne çıkan bir diğer neticesi, Duma'nın kapatılmasının Rusya Türkleri üzerinde psikolojik bir etki yaptığının anlaşılmasıdır. Bu konuda süreli yayınların birbirinden farklı sayılabilecek fikirlerde buldukları söylenebilir. Bir kısmı ideolojik bir çerçeveden değerlendirmelerde bulunup Duma'dan hiçbir zaman fayda gelmeyeceğini dile getirirken diğerleri, kapatılan Duma'ya aldırış etmeden yeni Duma seçimleri için bir an önce harekete geçilmesinin taraftarıydı. İşte bu durum, Rusya Türkleri arasında politik arenayı yöneten aydınların ve gelişmeleri yakından takip eden toplumun İkinci Duma'ya olan güvenlerinde kırılmalara ve tam aksi yönde etkiye neden olmuştur. Bu gelişme, süreli yayın organlarının kendi ideolojik çizgileri çerçevesinde bir yönlendirme yapmalarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Duma'nın kapatılmasının yarattığı olumsuz psikolojik etkiye karşı İslami, sosyalist ve liberal çözümlerin getirildiğini görmek mümkündür. Diğer taraftan söz konusu farklı tercihlerle rağmen süreli yayınların ve aydınların ortak noktası, Duma'nın kapatılmasını olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmeleri olmuştur.

Son olarak bu çalışmanın vurgulamak istediği bir nokta vardır ki, o da Rusya Türklerinin 1905 Devrimi'yle birlikte Çarlık idaresine göstermiş olduğu kuvvetli dirençtir. Uzun süredir

idarenin ağır baskılarına maruz kalan bir toplum, süreli yayınlar üzerinden haklarını aramış, doğrudan Çar ve rejimini eleştirmiştir. Bununla da kalmayarak, anayasal yönetim konusunda ısrarcı davranmış ve devrin en önemli partisiyle ittifak kurarak, otuz milyonluk bir toplumu temsil etmeyi başarmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Acar, Kezban. "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan* 13/ 24 (2008):79-98.
- Acar, Kezban. *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Alp, Alper. *Kazan Tatarları'nın Siyasî Konum ve Yönelişleri (1905-1916)*, (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.
- Arif, "İndi Ni İşlerge", *Kazan Muhbiri*, 116 (1906): 2.
- Bigiyev, Musa. *Rusya Müslümanları İttifakının Programı*. Petersburg: Tipografiya K. S. Antakolskavo, 1906.
- Bigiyev, Musa. *Umum Rusya Müslümanlarının 3. Resmî Nedveleri*. Kazan: Bratya Karimovi, 1906.
- Carullah, Musa. *Islahat Esasları*. Petrograd: M. A. Maksutova Matbaası, 1915.
- Çingiz, "Duma Nik İşli Almadı", *Tan Yıldızı* 17 (1906): 1-2.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Gündoğdu, Abdullah. "İki Devrim Arasında Rusya'da Siyasi Katılım ve Türkler", *(XVI. Türk Tarih Kongresi*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2015):1-32.
- İsimsiz "Kazan 13. İyul", *Tan Yıldızı*, 16 (1906) 1.
- İsimsiz, "24 Sentiabır Şehr-i Kazan", *Yıldız* 39 (1906): 1.
- İsimsiz, "Biznin Tatar Deputatları Nişliler İken?", *Tan Yıldızı* 16 (1906): 1.
- İsimsiz, "Duma Azaları Niçliler? Kaya Kittiler?" *Vakit* 51 (1906): 2.
- İsimsiz, "Duma Kapandı, Dünya Kapandığı Yuk," *Ülfet* 31 (1906): 2-3.
- İsimsiz, "Duma Niçin Taratıldı", *Vakit*, 51 (1906): 1.
- İsimsiz, "Duma Nik Taratıldı", *Kazan Muhbiri* 116 (1906): 1.
- İsimsiz, "Duma Taratıldı", *Kazan Muhbiri*, 114 (1906): 1.
- İsimsiz, "Duma Taratıldı", *Musulmanskii Mir* 16 (1906) 3.
- İsimsiz, "Gasudasrtvenniy Duma Niçin Taratıldı?" *Vakit*, 51 (1906): 1.
- İsimsiz, "I. Duma Azalarının Hükmü", *Vakit* 259 (1907): 2.
- İsimsiz, "Kazan 23 İyul", *Tan Yıldızı* 20 (1906): 1.

- İsimsiz, “Kazan 9 İyul”, *Kazan Muhbiri* 114 (1906): 1.
- İsimsiz, “Nişlerge Kirek”, *Vakit* 52 (1906): 1.
- İsimsiz, “Orenburg İyul 18”, *Vakit* 50 (1906): 1.
- İsimsiz, “Orenburg İyul 29”, *Vakit* 55 (1906): 1.
- İsimsiz, “Padişahıtan Manifest”, *Kazan Muhbiri* 114 (1906): 2,3.
- İsimsiz, “Şehr-i Kazan”, *Yıldız* 36 (1906) 1.
- İsimsiz, “Tançlık”, *Vakit*, 56 (1906): 1.
- İsimsiz, “Ufa 12 İyul”, *Musulmanskii Mir* 17 (1906): 1-2.
- İsimsiz, “Ufa 20 İyul”, *Musulmanskii Mir* 18 (1906): 1-2.
- İsimsiz, “Ufa 3 Avgust”, *Musulmanskii Mir* 20 (1906): 1-2.
- İsimsiz, “Vakit Yite”, *Vakit* 55 (1906): 1.
- İsimsiz, “Yeni Duma” *Vakit* 52 (1906): 1.
- İşçi, Onur, Onur Öno. *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Kurat, Akdes Nimet. “Kazan Türklerinin “Medeni Uyanış” Devri.” *Makaleler*, cilt 3 içinde, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- L., “Vıborg Hitabnamesi ve Müslüman Deputatlar”, *Vakit*, 259 (1907): 2.
- Mansurov, Gasım. *Birinçi Rivalutsiya Yıllarında Tatarlar*. Meskev: SSSR Halklarının Üzek Neşriyatı, 1926.
- Meyer, James H. *İmparatorluklar Arası Türkler (1856-1914)*. çev. Renan Akman, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Özsoy, Emre. *Stalin'in Darağacında Bir Tatar Aydının Portresi Muhammed Fatih Kerimî ve Ceditçilik Hareketi*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Rorlich, Azade-Ayşe. *Volga Tatarları*. çev. Mehmet Süreyya Er, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Türkoğlu, İsmail. “Abdürreşid İbrahim (1857-1944)” *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri* içinde, ed. Kemal Sözen, Ali Kürşad Turgut, Sabri Yılmaz, İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Usal, M. F. *Duma'da Müslüman Diputatlar hem Aların Kılğan İşleri*. Kazan: Lito-Tipografiya İ. N. Haritonova, 1909.
- Yanuc, “Bulgan Dumanı Taratup, II. Dumanı Ciyu”, *Kazan Muhbiri* 119 (1906): 1.
- Yanuc, “İrek İçin Tarışurğa”, *Kazan Muhbiri* 117 (1906): 1.

